Twee sultans, St. Franciscus, de Franciscanen en het probleem van samenleven

Cengiz BATUK[(*)]
vertaald door Sevil YIGIT

Bron: Batuk, Cengiz (2009). Twee sultans, Sint Franciscus, de Franciscanen en het probleem van samenleven, Milel ve Nihal, 6 (2), 199-231.

Samenvatting: In dit artikel wordt aan de hand van twee voorbeelden uit de geschiedenis van de islam besproken of het mogelijk is om samen te leven in omstandigheden waarbij iedereen zichzelf blijft zonder de verschillen weg te nemen. Het eerste voorbeeld gaat over de ontmoeting van de Egyptische sultan Al-Kamil uit de Ayyubid-dynastie met Franciscus van Assisi. In het tweede voorbeeld wordt de ontmoeting van sultan Mehmet II met de Bosnische Franciscanen en het aan hen overhandigde firman (charter van vrijheid) geanalyseerd.

Sleutelwoorden: Veroveraar, Al-Kamil, Franciscus van Assisi, Franciscanen, interreligieuze dialoog, samenleven.

[(*)] Ass. Dr., Ondokuz Mayıs University (OMÜ), Fakulteit Theologie, Afdeling Religiegeschiedenis [cengiz.batuk@omu.edu.tr].

Inleiding

Na de Renaissance hebben alle westerse stromingen, inclusief het humanisme, getracht om de mensen op de ene of andere manier tot een homogene groep samen te brengen en ze op te sluiten in gevangenissen die ze zelf hebben gebouwd. Zo heeft de nationalistische beweging, die begon met de Franse revolutie, het concept natie gereduceerd tot een land dat slechts aan één ras toebehoort of waarin slechts één enkel ras kan standhouden. Daarbij verborg ze zich achter de onschuldige reden dat iedereen in de eerste plaats voor zijn eigen ras en natie opkomt. Vandaag staan we op een punt dat grenzen, geconstrueerd door structuren als de Europese Unie, steeds meer verlegd worden en dat er gezocht wordt naar oplossingen voor het probleem van samenleven in diversiteit ongeacht taal, religie of afkomst. In het algemeen beschouwd, als we kijken naar de landen van de Europese Unie, zien we dat andere

geloofsovertuigingen van mensen van verschillende kleuren en rassen getolereerd worden zolang hun waarden en hun levensvisie overeenkomen met die van de status-quo. Samenleven met de islam kan, maar alleen als de islam niet tegenover het christendom komt te staan.

In wat voor wereld zou u willen leven? In een wereld waar iedereen hetzelfde denkt en hetzelfde gelooft? In een wereld waar iedereen hetzelfde draagt in naam van gelijkheid en gerechtigheid? Is de ideale wereld, een wereld waarin iedereen in hetzelfde gelooft en waarin verschillen uit de weg worden geruimd en iedereen die anders is, geassimileerd wordt?

Is het dan niet mogelijk om samen in vrede te leven zonder de verschillen weg te nemen? Waar ligt de grens bij het toelaten van verschillen? Zeggen we zoals Zwitserland 'ja' tegen de moslim, 'ja' tegen de moskee maar 'nee' tegen de minaret? Of laten we zoals Frankrijk toe dat moslims in dit land wonen, maar geen hoofddoek mogen dragen op school en geen sluier in het openbaar? Spreken we dan niet slechts over een gedeeltelijke vrijheid omdat u de grenzen bepaalt voor de vrijheid van de ander? We kunnen nog heel wat vragen stellen en heel wat voorbeelden geven in dit verband. Maar in dit artikel willen we ingaan op twee voorbeelden uit de islamitische wereld, die aantonen dat het mogelijk is om de 'ander' vrij te laten leven als 'zichzelf' zonder hem 'gelijk' te maken aan de meerderheid. Het eerste voorbeeld gaat over de Egyptische sultan Malek Al-Kamil die een ontmoeting realiseerde, die beschouwd wordt als één van de eerste voorbeelden van interreligieuze dialoog uit de geschiedenis. Dat deed hij door een theologisch gesprek te voeren op vraag van een monnik die met een kruisvaardersleger kilometers aflegde vanaf de andere kant van de Middellandse Zee, om het land van de sultan in te nemen en zijn volk te vernietigen. Het andere voorbeeld gaat over Sultan Mehmet II (Mehmet de Veroveraar) die de Franciscanen, de best georganiseerde missionarissen van de middeleeuwen, het grootste 'eman' (zekerheid over leven en bezittingen) gaf dat je aan de 'ander' kan geven.

-I- Franciscus van Assisi en sultan Al-Kamil

Is het denkbaar dat iemand die zijn land verdedigt tegen westerlingen, die gekomen zijn om het oosten binnen te vallen en te vernietigen, op het slagveld tijdens een van de langste oorlogen in de geschiedenis aangevuurd door een mengeling van religie, politiek en armoedetoestanden, rond de tafel gaat zitten met de indringer en een theologisch gesprek met hem gaat voeren? Stel dat het lukt om rond dezelfde tafel te zitten, hoe denkbaar is het dat ze een vreedzaam gesprek en dialoog kunnen voeren, terwijl ze omringd zijn door mensen die klaarstaan om hun tegenstanders elk moment uit te schakelen? In september

1219 vond de meest interessante en opmerkelijke ontmoeting uit de geschiedenis plaats, die tegelijk beschouwd wordt als een van de allereerste bijeenkomsten over interreligieuze dialoog en die heel wat bijeenkomsten en ontmoetingen tot op vandaag blijft inspireren. Het is de ontmoeting tussen Franciscus van Assisi (1181/82-1226), die de rijkdom van zijn adellijke familie afwees omwille van zijn geloof - in zekere zin zoals Ibrahim b. Ethem uit de islamwereld afstand deed van zijn troon - en de Egyptische sultan Al-Malek Muhammad Al-Kamil (1180-1238), die tijdens de Vijfde kruistocht in Damietta bij elkaar kwamen om te praten over vrede, vriendschap en geloof.

Damietta was op dat moment belegerd door het kruisvaardersleger en ondanks de vele slachtoffers die ze hadden gemaakt, slaagden de kruisvaarders er niet in om de stad te veroveren. Het gesprek van deze twee bescheiden mannen in een tent zal een enorme impact hebben en heel wat discussies op gang brengen over de omstandigen waarin het plaatsvond: van de ruimte en het tijdstip van het gesprek, over de inhoud ervan en de inrichting van de ruimte, tot de fysieke positie van de gesprekpartners ten opzichte van elkaar en de vraag wie van de twee de ander heeft beïnvloed. De twee figuren hebben een aantal eigenschappen gemeen. Beide zijn van mening dat men niet met oorlog maar met dialoog oplossingen moeten zoeken voor de problemen die vrede in de weg staan. Deze houding van Franciscus als monnik werd wel controversieel bevonden, maar kreeg niet zo veel kritiek. De positie van de sultan daarentegen bracht grote discussies teweeg. Hoewel hij in heel wat veldslagen aanzienlijke successen heeft behaald en de kruisvaarders herhaaldelijk heeft verdreven, werd zijn pro-vredeshouding van tijd tot tijd als verraad beschouwd zodoende dat zelfs zijn bloedeigen broers zijn vijanden werden.[1]

In 1229 sloot de sultan een verdrag af met Frederick II waarin hij ermee instemde om Jeruzalem gedurende tien jaar in handen van de kruisvaarders te laten. Dat speelde ongetwijfeld een grotere rol in het ontstaan van negatieve meningen over hem. Al-Kamil had de langdurige belegering van Damietta door de kruisvaarders teruggedreven, maar verkeerde in een moeilijke situatie door conflicten met andere leden van de dynastie en gaf Jeruzalem in februari 1229 zonder bloedvergieten over aan Frederick II, die zo koning van Jeruzalem werd. In het verdrag belooft Frederick II de sultan dat hij hem zal helpen, zelfs in een strijd tegen christenen, en dat de moslimsoldaten in Jeruzalem mogen blijven.

[1] Fareed Z. Munir, "Sultan al-Malik Muhammad al-Kamil and Saint Francis: interreligious dialogue and the meeting at Damietta", Journal of Islamic Law and Culture, Vol. 10, No:3, October 2008, pp.305,307.

Het verdrag laat echter niet toe dat de moslimsoldaten vestingwerken uitvoeren en schuilplaatsen bouwen.[2]

Sultan Al-Kamil, afkomstig uit de Ayyubid-dynastie en de neef van oprichter Saladin Ayyubid, was een dichter en een belezen persoonlijkheid. Hij hield ervan om met geleerden te discussiëren over intellectuele kwesties.[3] Er wordt ook beweerd dat hij een soefi was en dat zijn zachte aard daaruit voortkwam. Zijn ontmoeting met Franciscus van Assisi moet ook te maken hebben met diens intellectuele persoonlijkheid. Het verzoek voor een gesprek kwam in de eerst plaats van Franciscus. Al vond de ontmoeting plaats op een buitengewone locatie op oorlogsterrein en in een conflictgebied, toch ging het niet om een officiële vredesbijeenkomst. Op dat moment was de stad belegerd door de kruisvaarders, terwijl de moslims zichzelf en hun stad verdedigden. Om deze reden is het opmerkelijk dat aan de ene kant Al-Kamil, die naast zijn religieuze en mystieke persoonlijkheid officieel de sultan van Egypte was en de hoogste aanvoerder van het leger dat tegen de kruisvaarders vocht, en aan de andere kant Franciscus van Assisi, een gelovige en mystieke persoon zonder officiële titel, die de dood (het martelaarschap) boven het leven verkoos omwille van zijn geloof en uit het kruisvaardersleger naar voren trad, samen een gesprek zouden voeren over geloof, vriendschap en samenleven. De ene partij had geen officiële titel maar zat in het kruisvaardersleger, de andere voerde het moslimleger aan en was de hoogste in rang. In elk geval was het een grote gunst van Al-Kamil om Franciscus van Assisi, de kruisvaarder die geen officiële titel had, op zijn terrein te ontvangen en aandachtig te luisteren naar wat hij te zeggen had.

Er wordt verteld dat Franciscus van Assisi wenste te leven als een apostel die tot de ongelovigen predikt en te sterven als een apostel die gemarteld wordt door heidenen. Om dit verlangen te realiseren en te gaan prediken tot de moslims die hij als heidenen beschouwde, wou Francis in 1212 aan boord gaan van het schip dat van Italië naar Outremer ging, om zich aan te sluiten bij het kruistochtleger, maar door omstandigheden lukte dat niet. Hij gaf echter niet op en bereikte Outremer in 1219 en kwam aan op het kruistochtlegerkamp in Damietta tijdens de Vijfde Kruistocht (1217-1221). Volgens Thomas van Celano vertelde hij de soldaten in het kruistochtlegerkamp eerst dat de oorlog zelf een nederlaag was. Zijn gekantheid tegen de oorlog was een van de belangrijkste

[2] Jonathan Riley-Smith, *The Oxford History of the Crusades*, London-New York: Oxford University Press, 1999, p.134; Björn K. U. Weiler, "Crusade of Emperor Frederick II (1227–1229)" *The Crusades An Encyclopedia*, Alan W. Murray (ed.), California, ABC-Clio, 2006, v.1, p.315; Carole Hillenbrand, "Ayyūbids", *The Crusades An Encyclopedia*, v.1, p.126; Kenneth M. Setton (ed.), *A History of the Crusades*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1969, v.2, p.455.

[3] Hillenbrand, "Ayyūbids", p.127.

discussiepunten over hem. Was Francis echt zo hard tegen de oorlog? Als hij zo er zo hard tegen was, waarom nam hij dan de moeite om met de kruisvaarders mee te gaan naar de moslimgebieden? Er wordt verteld dat hij tijdens zijn verblijf in het kamp regelmatig in gesprek ging met de soldaten en tot hen preekte. Zouden de kampbeheerders hem dan toestaan de soldaten op zo een manier toe te spreken dat ze hun motivatie zouden verliezen en gedemoraliseerd zouden geraken? En zou hij heel die afstand afgelegd hebben om de soldaten ervan te overtuigen om niet meer te vechten? Als er geen oorlog of conflict zou zijn, hoe zou hij dan zijn wens realiseren en het martelaarschap bereiken door toedoen van de heidenen? Terwijl deze vragen op een antwoord wachten, zijn sommige historici van mening dat deze situatie en de houding van Franciscus - in het algemeen vertrekkend vanuit zijn denkwereld - geïnterpreteerd moeten worden als een weerstand tegen kruistochten of als een poging om de kruistochten te pacificeren. Volgens het diepgaande onderzoek van John Tolan is er echter onvoldoende bewijs om deze bewering te ondersteunen. Een andere opvatting is dat hij geen toespraak hield tegen de kruisvaarders in het algemeen, maar dat hij de soldaten enkel waarschuwde voor sommige ziekten en problemen die de oorlog met zich meebracht.[4] J. M. Powell stelt dat er geen twijfel over bestaat dat Franciscus naar Damietta ging voor een vredesmissie, maar dat dit nog altijd geen reden is om hem te bestempelen als pacifist of als tegenstander van kruistochten.[5] Daarnaast wijst Adam L. Hoose erop dat de beschrijvingen van de kruistochten door klassieke schrijvers aantonen dat Franciscus de kruistochten steunde en er zich niet tegen verzette. Volgens hem is het standpunt dat hij tegen de kruistochten zou zijn, toe te schrijven aan moderne Franciscaanse auteurs.[6] Nog andere onderzoekers beweren dat Franciscus volledig tegen de kruistochten was, omdat hij de boodschap van Jezus aan de moslims wou overbrengen en dat hij daarom de kruistocht trachtte tegen te houden, maar er niet in slaagde om kardinaal Pelagius ervan te overtuigen.[7] De kardinaal weigert tenslotte in te gaan op het vredesaanbod van sultan Al-Kamil.[8] Maar het feit dat in de eerste plaats

[4] John Tolan, "Francis of Assisi (1182-1226)" *The Crusades An Encyclopedia,* Alan V. Murray (ed.), California: ABC-Clio Inc., 2006, p.464; James M. Powell, "Fihty Crusade (1217-1221)", *The Crusades An Encyclopedia,* p.430.

[5] James M. Powell, "St. Francis of Assisi's Way of Peace", *Medieval Encounters* 13 (2007) p.279.

[6] Adam L. Hoose, "Francis of Assisi's Way of Peace? His Conversion and Mission to Egypt" *Catholic Historical Review*, Jul2010, Vol. 96 Issue 3, p.450; Voor vergelijkbare discussies bk. Christopher Ohan, "A Christian Remedy in a Climate of Fear" *Logos: A Journal of Catholic Thought & Culture*, Winter 2010, Vol. 13 Issue 1, pp.16-34.

[7] Abhijit Nayak, "Crusade Violence: Understanding and Overcoming the Impact of Mission Among Muslims", *International of Review of Mission*, Vol. 97 No. 386/387, July/October 2008, p.284.

[8] Paul Moses, "Mission Improbable St. Francis & the Sultan", *Commonweal,* September 25, 2009, volume 136, issue 16, p.11.

Franciscus en daarna ook zijn volgelingen, de Franciscanen, de moslims als hun voornaamste missiedomein beschouwen, brengt de gedachte naar voor dat hij de Ayyubid sultan Al-Kamil wilde ontmoeten. Dat de Kerk in haar kruistochten tegen ongelovigen of ketterse groepen regelmatig Franciscaanse kloosters als basis gebruikte - hierover volgt later het voorbeeld van Bosnië - en dat ze Franciscaanse monniken op pad stuurden naar probleemgebieden, doet ook vermoeden dat ze niet negatief stonden ten aanzien van oorlog, althans wat de moslims betreft. Aan de andere kant is het logisch dat een van Franciscus' belangrijkste missies, namelijk moslims bekeren tot het christendom, zijn negatieve kijk op oorlog overschaduwde. De overleveringen omtrent de gebeurtenissen komen overigens allemaal uit de bronnen van de kruisvaarders. In een van deze overleveringen legt James van Vitry uit dat Franciscus met een vroom hart naar het kruisvaarderskamp kwam en er geen moment aan twijfelde dat het kruis de vijand zou overwinnen. Volgens hem heeft Franciscus daar het woord van God aan de moslims verkondigd, maar is hij in zijn opzet niet geslaagd. Toch wordt er in teksten vermeld dat de sultan vol aandacht naar hem luisterde en dat hij zelfs in het geheim christen was.

Bovendien zette Franciscus na zijn terugkeer in Italië zijn acties naar moslims toe onafgebroken voort. In 1220 zond hij vijf vrienden naar Spanje. Zij gingen in moskeeën en pleinen in Sevilla en Marrakech prediken tegen de islam en de profeet Mohammed en propaganda maken voor het christendom. De priesters vertoonden echter provocerend gedrag, waarbij ze negatief en beledigend spraken over de profeet en de islamitische voorschriften. Ze werden gearresteerd wegens klachten over hun acties en Abu Yakup Yusuf Al-Mustansir benaderde hen eerst op een positieve manier en wilde hen terugsturen naar Italië. Dat betekende dat ze enkel werden gedeporteerd, zoals tegenwoordig ook in veel landen gebeurt. De monniken overtuigden de kalief om in Marrakech te mogen blijven. Zodra de priesters werden vrijgelaten, gingen ze echter verder op dezelfde manier als voorheen. Vooral omdat ze de profeet bleven beledigen, liet de kalief hen opnieuw arresteren. Uiteindelijk werden de monniken ter dood veroordeeld en opgehangen. Volgens christelijke bronnen zou de kalief hen vrouwen, geld en wereldse roem hebben aangeboden in ruil voor hun bekering tot de islam, maar zouden zij voor de dood gekozen hebben. Dezelfde bronnen vermelden dat ze veelvuldig werden gemarteld voor ze werden opgehangen. Toen Franciscus het nieuws over de dood van zijn vrienden te horen kreeg, zei hij, alsof het vreugdevol nieuws was: "Nu heb ik er echt vijf broeders bij."[9]

[9] John Tolan, *Saint Francis and the* Sultan, the Curious History of a Christian-Muslim

Dit alles toont aan dat Franciscus van Assisi niet als doorsnee christen betrokken was, maar bepaalde hogere doelen met zich meedroeg en toenadering met moslims goedkeurde - ondanks de moeilijkheden die soms opdoken. Het is dan ook een erg waardevol gegeven dat twee mensen, die totaal verschillende geloofsovertuigingen hebben en tegelijkertijd met elkaar in conflict zijn, een inspanning leveren om met elkaar in dialoog te gaan en daarbij volledig zichzelf te blijven. De verslagen van dit uiterst belangrijke gesprek behoren grotendeels tot de christelijke wereld. Met name in de Franciscaanse bronnen wordt het gesprek in detail, zelfs wat op mythische wijze, uiteengezet.[10] Door het feit dat de bronnen over de ontmoeting eenzijdig zijn, dat de sultan slechts één à twee pagina's beslaat in islamitische bronnen en dat de bijeenkomst geen primair belang had en nergens werd vermeld, is het moeilijk om de gebeurtenissen op een correcte manier te analyseren. Terwijl de houding van de sultan door zijn tegenstanders wordt gezien als een compromis met de vijand, ijveren deze twee mensen in feite voor religie - die de drijfveer was van de oorlog - als startpunt om alle vijandigheid uit de weg te ruimen, om echte vrede te stichten en om met elkaar samenleven mogelijk te maken. Ondanks het negatieve beeld over hem, was de sultan ervan overtuigd dat hij het pad van de heilige profeet volgde en dat zijn acties niets anders waren dan zijn voorbeeld (soenna) te volgen. Er wordt beweerd dat hij een vers uit Surat al-Anfal als referentie gebruikte[11]: "A*ls zij toenadering zoeken tot vrede, zoek dan ook toenadering en vertrouw op Allah, want Hij is de Alhorende, de Alwetende. Als ze u willen bedriegen, (vrees niet) dan volstaat Allah voor u. Hij, die u en alle gelovigen steunde met Zijn hulp.*" (al-Anfal 8/61-62)

In de christelijke wereld wordt dit voorval ook wel eens gezien als een poging van Franciscus om de sultan tot het christendom te bekeren. Volgens sommigen zou de sultan zich inderdaad bekeerd hebben of tenminste sympathie gevoeld hebben voor het christendom. Met zijn schilderij "François devant le Sultan"(Franciscus vóór de Sultan) interpreteert de beroemde christelijke schilder Gustave Doré dit tafereel vanuit westers perspectief. De sultan zit neer en luistert aandachtig naar Franciscus. Franciscus staat recht en spreekt met een trotse, zelfverzekerde en belerende houding. Daarnaast is er ook de opvatting dat deze twee mensen een dialoog voeren, elkaar wederzijds beïnvloed hebben en dat met name Franciscus door de sultan werd beïnvloed. Sommige twintigste-eeuwse schrijvers zien de ontmoeting tussen Franciscus en

Encounter, London: Oxford University Press, 2009, pp.6-7; Tolan, "Francis of Assisi (1182-1226)" pp.464-465.

[10] De mythische stijl waarop het verteld wordt, doet vermoedens oprijzen dat de ontmoeting nooit plaatsgevonden heeft, maar verzonnen werd door Franciscus van Assisi of de Franciscanen.

[11] Munir, "Sultan al-Malik Muhammad al-Kamil and Saint Francis", pp.305-307.

al-Kamil als het gesprek van twee vredestichters, ver van de strijd tussen de fanatieke kruisvaarders en jihadisten. Volgens hen was het gesprek in de tent van de sultan een vriendschappelijk gesprek. Gedurende het hele gesprek sprak Franciscus over vrede en de twee heren ontdekten de wortels van hun eigen spiritualiteit. Er wordt beweerd dat Franciscus bij deze gelegenheid kennis maakte met het soefisme.[12]

Verder zou Franciscus een week met de sultan doorbracht hebben en tijdens deze periode zouden zijn ideeën met name over de islam, over islamitische verering en gebeden, grote veranderingen ondergaan hebben, terwijl het aanvankelijk zijn bedoeling was om de sultan tot het christendom te bekeren. Daar was hij niet in geslaagd, maar wat hij had geleerd van de moslims zorgde voor meer diepgang in zijn christelijk geloof en maakte dat hij met een verrijkte geest vertrok.[13] Idries Shah, James Cowan en Robert Graves zijn enkele namen die beweren dat Franciscus naar het oosten ging om op zoek te gaan naar zijn eigen wortels en dat hij enkel met dit doel voor ogen met de kruisvaarders meeging en uiteindelijk in de tent van sultan vond wat hij zocht. Volgens Shah probeerde Franciscus niemand te bekeren, maar probeerde hij, eens terug in het kruisvaarderskamp, de anderen ervan te overtuigen om de oorlog te beëindigen. Zowel Shah als Cowan beweren dat Franciscus veel geleerd had van de sultan en de soefi's in zijn tent en dat hij deze kennis in zijn latere leven gebruikt heeft in de institutionele structuur van zijn kerkgemeenschap. Volgens hen stichtte Franciscus zijn kloosterorde na zijn terugkeer uit Damietta en vestigde hij een structuur die niet anders was dan die van de islamitische gemeenschappen. De sporen van het islamitische soefisme waren zichtbaar in heel wat dingen, van de vele symbolen tot de kleding en de gebedsvormen die gebruikt werden in de orde van de Franciskanen. De Franciskaanse groet van vrede en voorspoed was niets anders dan een vertaling van "*selamu'n aleykum"* en hun kledij was een exacte kopie van de kostuums van de soefi derwisjen.[14] Het is ook bekend dat Franciscus uitermate werd beïnvloed door de meditatie door gedenking *(dhikr)* die typisch was voor het soefisme en deze wilde opnemen in de christelijke traditie.[15]

Zoals uit bovenstaande blijkt, zijn er heel wat speculaties over de ontmoeting. Bovendien vormt deze ontmoeting een van de belangrijkste hoekstenen van de dialoog tussen het christendom en de islam. Ook al wordt de

[12] Tolan, *Saint Francis and the Sultan,* pp.1, 294.
[13] Scott Robinson, "To Go Among the Saracens A Franciscan Composer's Journey into the House of Islam" *Cross Currents*; Fall 2006, Vol. 56 Issue 3, p.413.
[14] Tolan, *Saint Francis and the Sultan,* pp.307-308.
[15] Robinson, "To Go Among the Saracens" pp.413, 417-420.

ontmoeting op verschillende manieren geïnterpreteerd op basis van de gevolgen of bepaalde houdingen tijdens het gesprek, ze geeft, vanuit het oorlogsveld, een belangrijk antwoord op de opvatting dat religie de oorzaak zou zijn van conflicten en oorlogen. Het lijdt geen twijfel dat de heren, na afloop van het gesprek in de tent, heel wat van elkaar geleerd hebben, elkaar mogelijk beïnvloed hebben, maar vooral elkaar echt hebben leren kennen. Maar noch Franciscus noch sultan Al-Kamil deden afstand van hun geloof en hun missie, dat blijkt ook uit hun respectievelijke levens na de ontmoeting. Helaas maakte hun ontmoeting geen einde aan de oorlog. Sultan Al-Kamil had wel de macht om de oorlog aan de kant van de moslims te beëindigen, maar Franciscus had dat soort gezag of invloed niet tegenover de kruisvaarders. Daarom kon het gesprek niet verder gaan dan een grotendeels intellectueel initiatief. Kunnen we daaruit afleiden dat de dialoog geen enkele zin heeft had? Dat zou een geforceerde conclusie zijn. Verwachten dat een massief leger de oorlog zou opgeven door een gewone monnik, onder invloed van de sultan of als gevolg van hun gesprek, zou Franciscus van Assisi meer gezag geven dan hij destijds had. Bovendien is het tot op vandaag een belangrijk discussiepunt of hij al dan niet tegen de oorlog was.

Door Franciscus, die in het kruisvaarderskamp aankwam met de belangrijke missie om moslims tot het christendom te bekeren, in zijn tent te ontvangen, toonde de sultan bovenal zijn edelmoedigheid en zijn geloof in vrede, dialoog en conflictloos zoeken naar oplossingen. In het schilderij van Gustave Doré wordt Franciscus afgebeeld als een dappere, zelfverzekerde vertegenwoordiger van Europese waarden. Nochtans is het pas een echte deugd dat iemand zijn deur opent voor een missionaris, die samen met een leger zijn land komt binnenvallen, en aandachtig luistert naar wat hij te zeggen heeft. Het ging immers om een soort missionaire activiteit en dat is ook wat Franciscus geloofde. Hoewel hij de mystieke sfeer die hem aangreep in de tent van de sultan weerspiegelde in zijn eigen geloofswereld, toch hebben zowel hij als de leden van zijn orde altijd al getracht om moslims te bekeren en zijn dat na die periode nog bewuster gaan doen.

-II- Fatih en de Franciscanen

De tweede interessante ontmoeting vond plaats tussen de Bosnische Franciscanen - die het pad volgden van Franciscus van Assisi, die sultan Al-Kamil had ontmoet - en sultan Mehmet II (Mehmet de Veroveraar). Opnieuw is de westerse wereld getuige van de oprechtheid van moslims als het gaat over samenleven en vrede. Nadat hij Istanboel had veroverd, trok Mehmet II verder naar het westen en veroverde Bosnië en Herzegovina in 1463. Dat is tegelijk de

datum van een belangrijke ontmoeting: de ontmoeting tussen de Franciscanen en sultan Mehmet de Veroveraar.

In de middeleeuwen zijn er algemeen genomen drie kerken in Bosnië: de Bosnische Kerk, de Orthodoxe Kerk en de Katholieke Kerk. De aanhangers van de Bosnische Kerk werden de Bogomielen genoemd en werden zwaar onder druk gezet door orthodoxen en kaholieken omdat ze als ketters werden beschouwd. Om de ketterse Bogomielen te bekeren probeerden ze verschillende methoden uit, van pauselijke missionaire activiteiten tot het uitoefenen van geweld. In 1235 organiseerden hertog Koloman van Kroatië en de zoon van Andrew II, de koning van Hongarije, een kruistocht, aangemoedigd door de paus. Na de oorlog liet de paus Bosnië toekomen aan het Hongaarse koninkrijk. Maar de pogingen tot onderdrukking door de Hongaren hadden weinig resultaat. Toen bleek dat het niet mogelijk was om de Bosniërs volledig te bekeren tot het katholicisme, beval de paus in 1291 inquisities in te stellen in de Bosnische rechtbanken en bedreigde hij hen met de dood. In de vijftiende eeuw kwam het opnieuw tot een conflict tussen de katholieken en de ketters van de Bosnische kerk. Bosnische dorpelingen werden onderdrukt en tot slaaf gemaakt. Zo werden Bosnische vrouwen, meisjes en kinderen door Bosnische katholieken verkocht aan buitenlanders op markten in Dubrovnik.[16]

De Bosnische Franciscanen treden naar voren als gevolg van dit conflict en de missie om ketters te bekeren tot het katholicisme. De Franciscaanse monniken verschenen voor het eerst in Bosnië aan het einde van de 13e eeuw. De paus verklaarde het hele Bosnische koninkrijk tot missiezone, en gaf de Franciscaanse priesters de opdracht om in opstand te gaan, te vechten en missionaire acties te voeren tegen de ketterse Bogomielen. Daarnaast werden vele Franciscaanse priesters aangesteld in de Bosnische inquisitierechtbanken. De monniken, die naar verluidt voor het eerst naar Bosnië kwamen in 1291 en hun eerste kloosters bouwden in 1340, waren Engelse, Duitse, Italiaanse en Aragoonse Franciscanen.[17] Franciscanen werden zo een belangrijk onderdeel van de Bosnische geschiedenis vanwege hun loyaliteit en hun inzet voor de missies.[18]

---

[16] Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Adana: Baki Kitabevi, 2004, s.190-194; W. Miller, "Bosnia before the Turkish Conquest" *The English Historical Review*, [Oxford University Press], Vol. 13, No. 52 (Oct., 1898), pp.653-654.

[17] Istvàn György Tóth, "Between Islam and Catholicism: Bosnian Franciscan Missionaries in Turkish Hungary, 1584- 1716" *The Catholic Historical Review*, [Catholic University of America Press], Vol. 89, No. 3 (Jul., 2003), pp.410-411.

[18] Miller, "Bosnia before the Turkish Conquest" pp.655-656.

Er wordt gezegd dat de Franciscaner orde in Bosnië haar gouden jaren doormaakte in het midden van de vijftiende eeuw, toen Bosnië Ottomaans grondgebied was. In die periode maakten de Franciscanen, die zes kloosters in het land hadden, gebruik van specfieke privileges die zij rechtstreeks van het pausdom ontvingen. In tegenstelling tot het traditionele kerkmodel, deden Franciscaanse monniken ook dienst als parochiepriesters (parish priests) vanwege de verspreide aanwezigheid van het bogomilisme en de schaarste van lokale kerken van de Bogomielen.[19]. Terwijl de Franciscaanse priesters er niet in slaagden om het volk tot het katholicisme te bekeren, hadden ze wel invloed op de elite, de bestuurders, de koning en de baronnen die ze wel konden bekeren.[20]

We kunnen de situatie van de Franciscanen vóór de verovering van Bosnië door sultan Mehmet de Veroveraar als volgt samenvatten: i) de Franciscanen maakten geen deel uit van de plaatselijke bevolking en kwamen uit verschillende landen. ii) Ze werden door het pausdom uitgezonden met een speciale missie om de ketterse Bogomielen te bekeren tot het katholicisme. iii) Ze kregen op korte tijd een bevoorrechte positie in Bosnië en hadden nauwe banden met de bestuurders.

Bosnië had een bijzondere/strategische positie op het knooppunt tussen het oosten en het westen enerzijds en het noorden en het zuiden anderzijds. Het gebied gold niet alleen als het geografische kruispunt tussen alle richtingen, maar ook het kruispunt tussen het westerse en het oosterse christendom. Gevangen tussen de orthodoxe en de katholieke wereld, werden de Bogomielen door beide christelijke kerken als ketters beschouwd. Maar de Franciscanen kwamen de situatie veranderen in het voordeel van de katholieke wereld, dus het westerse christendom, om hun aantallen in de regio te vergroten. Er wordt beweerd dat de christenen, tijdens de opmars van de Ottomanen naar het westen, de verdeeldheid en de minderheidsgroepen naar hun hand probeerden te zetten en hiervoor conflicten niet uit de weg gingen en dat bovendien de Orthodoxe Kerk, met hoofdzetel in Istanboel, volledig onder toezicht van het Ottomaanse rijk handelde.[21]

De Bogomielen die zich tussen het oosterse en de westerse christendom bevonden, hadden er geen moeite mee om de Ottomanen te aanvaarden. Volgens sommige overleveringen zouden ze hun land zelfs uit eigen wil overgegeven hebben aan sultan Mehmet de Veroveraar. In korte tijd bekeerde het volk zicht tot de islam. De Franciscanen, die zeer succesvol waren in het

[19] Tóth, "Between Islam and Catholicism", p.411.
[20] A.V. Soloviev, "Bogomils" *New Catholic Encyclopedia*, Berard L. Marthaler (Executive Editor), Second Edition, Washington: The Catholic University of America, Thomson & Gale, 2003, c.II, s.459.
[21] Tóth, "Between Islam and Catholicism", p.412

organiseren van missionaire activiteiten, faalden in zekere zin tegen de Turken in Bosnië. Ook al hadden ze er kloosters, in deze situatie zou men verwachten dat ze het land verlaten als buitenstaanders en omdat de Ottomanen dichter bij de orthodoxen stonden. Maar dat was niet het geval. De Franciscanen verlieten het land niet en sultan Mehmet II liet hen niet achtervolgen en legde geen beslag op hun kloosters.

De Franciscanen ondervonden geen enkele vorm van onderdrukking of vervolging door de Ottomanen, zoals het geval was bij de Bogomielen door het pausdom en de katholieke koningen. Sultan Mehmet II, die Op 7 juli 1463 in Sjenica en op 17 juli in Skopje legerkampen opzette, sprak onderweg in het Fojnica-klooster met Fra Anđeo Zvizdović (1420-1498), de spirituele leider van de Bosnische Franciscanen.[22] De Franciscanen wilden hun situatie uitleggen en de continuïteit van hun kloosters waarborgen. Volgens de overlevering slaagde de Franciscaanse priester erin om sultan Mehmet II te overtuigen van het gevaar voor de bevolking die teruggedrongen werd in het nieuw veroverde gebied van de sultan, waarop Mehmet II het volk zijn vrijheid gaf.[23] Het gesprek leverde hen veel meer op dan ze gevraagd hadden. Aan deze mensen, de eerste missionarissen in de geschiedenis, die rechtstreeks in opdracht en met speciale toestemming van het pausdom handelden en nauwelijks een stap konden zetten zonder kennis van het pausdom, bood de sultan omstandigheden aan waarin ze een veel grotere vrijheid genoten dan voorheen. Terwijl zij vreesden voor het verlies van hun positie in Bosnië, gingen plots de deuren van het hele Ottomaanse rijk voor hen open. Wellicht hadden ze zo onrechtstreeks, naast hun eigen toekomst in Bosnië, ook de toekomst van de overige christenen verzekerd.

Het resultaat van het gesprek was een firman (ahdnama) of charter van vrijheid, waarvan het origineel zich vandaag in de Franciscaanse katholieke kerk bevindt in de stad Fojnica in Bosnië en Herzegovina. Dit firman werd na de verovering opgesteld in Milodraž op 1 Muharram 883 volgens de islamitische jaartelling (28 mei 1463/1478) en overhandigd aan Zvizdović, de leider van de Franciscaner orde in Bosnië.[24] Dit firman is het voorbeeld bij

[22] Ante Čuvalo, *Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina,* Lanham, Maryland: The Scarecrow Press, Inc.2007, pp.3,262-263

[23] Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003, p.201.

[24] Čuvalo, Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina,pp.262-263.
Firman/ahdnama dateert van 28 mei/1 Muharrem 883. Bronnen vermelden echter de overeenkomstige christelijke jaartelling als 28 mei 1463/1464; 24 mei 1463 of 1478 zoals op de website van het Turks Ministerie van Cultuur. De islamitische datum 1 Muharrem 883 komt overeen met 4 april 1478; volgens F. Babinger 7 juli 1463; volgens de directie van de Nationale Archieven komt de islamitische datum 1 Muharrem 883 overeen met 4 april 1478; volgens Čuvalo,

uitstek van godsdienst- en gewetensvrijheid waarbij de ander het recht heeft om vrij te leven en zichzelf te blijven. Aan een geloofsgemeenschap, die voornamelijk missionaire activiteiten verricht, een omgeving aanbieden waarin ze deze activiteiten ongestoord kan voortzetten, is zelfs vandaag ondenkbaar in heel wat landen die zich profileren als toonbeelden van vrijheid en democratie. Zeker in een situatie waarbij het pausdom de Franciscaanse kloosters en huizen gebruikte als basis voor expedities tegen de Turken[25], getuigt de toekenning van deze vrijheid van buitengewone grootmoedigheid en zelfvertrouwen.

Originele tekst van het firman[26]

> "Nişân-ı hümâyûn oldur ki,
>
> Ben ki Sultan Mehmed Han'ım; cümle havâss u avâma ma'lûm ola ki,
>
> İş bu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna râhiplerine mezid-i inayetim zuhûra gelüp buyurdum ki:
>
> Mezbûrlara ve kilisalarına kimesne mâni' u müzâhim olmayub, ihtiyâtsız memleketimde duranlara ve kaçup gi-denlere emn ü amân ola ki gelüp bizim hâssa memleketimi-ze havfsız sâkin olup kilisalarında mütemekkin olalar ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve re'âyalarımdan ve memleketim halkından kimesne, mezbûrlara dahl ü ta'arruz etmeyüp incitmeyeler. Kendülerine ve cânlarına ve mâllarına ve kilisalarına ve dâhi yabandan hâssa memleke-timize âdem getürirler ise yemîn-i mugallaza iderim ki, yeri göğü yaradan Perverdigâr Allah'ın hakkı içün ve ulu Pey-gamberimiz Muhammed Mustafa sallallâhu te'âla aleyhi ve sellem hakkı içün ve yedi Mushaf hakkı içün ve yüzyirmi dört bin peygamberler hakkı içün ve kuşandığım kılıç içün bu yazılanlara bir ferd muhâlefet eylemeye, mâdâm ki be-nim hidmetime ve emrime mutî' olalar.
>
> Tahrîren fî 28 şehr-i Mayıs / Gurre-i Muharremü'l-Harâm sene 883 Be yurd-ı Kal'a-i Drac.[27]

Vereenvoudigde tekst in het Nederlands

> "Hier volgt het besluit,
>
> Ik, Sultan Mehmed Han, heb mijn welwillendheid getoond aan de geestelijken van Bosnië en het volgende gezegd - laat dit geweten zijn door alle lagen van de bevolking:

(Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina) is het 24 mei 1463. Het originele document bevindt zich in het klooster van Fojnica en de kopie in de Ottomaanse archieven "Başbakanlık Osmanlı Arşi-vi, Düvel-i Ecnebiyye Defteri 14/2_1".

[25] Nicolae Jorga, *Fatih ve Dönemi Büyük Türk,* çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yedite-pe Yayınevi, 2007, p.101.

[26] Cevat Ekici (ed.), *Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak, Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü/ Living TogetherUnder the Same Sky* Ankara: Başbakanlık Devlet Arşiv-leri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu:77, 2006, pp.2-4.

[27] (4 april 1478) Nationale archieven van het Ottomaanse Rijk, Düvel-i Ecnebiyye Defteri 14/2_1.

> De genoemde priesters en hun kerken zullen door niemand verhinderd of lastiggevallen worden. Zij die zonder bescherming in mijn land verblijven en zij die op de vlucht zijn, bid zonder vrees in jullie kerken en verblijf zonder vrees in ons land. Noch ik, noch mijn vizirs, noch mijn mensen zullen op enige wijze tussenkomen en schade berokkenen aan hen.
>
> Ik zweer bij Allah, de Profeet, de Koran en het zwaard dat ik draag, dat ik hun goederen, hun kerken en hun verwanten zal beschermen zolang zij gehoorzamen aan mijn wetten."[28]

We kunnen de rechten die in het firman worden toegekend als volgt oplijsten:

1. Zij zullen door niemand lastiggevallen worden, met andere woorden *individuele vrijheid*
2. Het recht om de activiteiten in hun kerken en kloosters ongestoord verder te zetten: *vrijheid van de gemeenschap*
3. Het recht van de christenen om hun geloof en rituelen in alle vrijheid uit te oefenen: *vrijheid van godsdienst*.
4. Het recht op vrij verblijf en vrije verplaatsing, met andere woorden, ze zijn niet verplicht om in een bepaalde regio te blijven, maar kunnen vrij kiezen waar ze willen verblijven en waarheen ze zich verplaatsen: *vrijheid van verblijf en verplaatsing*
5. De *bescherming van hun leven en bezittingen* wordt gegarandeerd.
6. Toestemming voor Franciscanen die uit andere landen komen om zich te komen vestigen. De orde was immers niet van Bosnische afkomst en, zoals eerder vermeld, waren de meeste leden afkomstig van verschillende landen. Deze verklaring liet dus nieuwe, buitenlandse missionarissen toe in het land.
7. De toestemming om anderen uit te nodigen om toe te treden tot hun geloof, dus toelating van *missionaire activiteiten*: *vrijheid van meningsuiting en geloofsverspreiding*.
8. *Loyaliteit* en *onthouding van opstand en protestactiviteiten* tegen de staat als enige voorwaarde.

Al deze bepalingen gaan zelfs verder dan de pauselijke voorrechten die de Franciscaanse priesters genoten. Het zal niet verwonderen dat de goede relaties van de Franciscaanse priesters met het Ottomaanse bestuur voor velen al snel

[28] Voor deze vereenvoudigde versie en de kopie zie http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF019F601AD2C14EFC&Vurgulanacak=ferman [10.08.2010]. Fermanın farklı bir sadeleştirmesi için ise bk. http://www.turkislamtarihi.nl/makaleler/bosna.php [10.08.2010].

een doorn in het oog zou zijn. Bovendien zouden ze nu meer successen boeken dan ooit te voren.

Na 1463 besloten de Franciscanen niet te vluchten, maar in het land te blijven, gesterkt door het firman van vrijheid dat ze van sultan Mehmet II ontvingen. Ze werden behandeld met de grootste tolerantie en ondersteuning. Volgens sommige onderzoekers is deze tolerantie, net als in de Ottomaanse relaties met de orthodoxen, niets anders dan een manier om controle uit te oefenen over het volk. Om de vrede te bewaren onder het katholieke volk dat belasting moest betalen, hadden in de eerste plaats sultan Mehmet II en vervolgens ook de andere sultans hen nodig. Met hun steun zou de migratie van het katholieke volk worden voorkomen. Volgens dit standpunt zouden de Ottomanen, die tolerantie en mildheid toonden, de eenheid tussen de verschillende kleine kerken moeten bevorderen. Hun afzonderlijke steun voor de kerken zou echter zowel de hoop op eenwording verminderen als ook de opstand tegen het Ottomaanse rijk verhinderen.[29] Nochtans kunnen tolerantie en pogingen om kleine kerken met elkaar te verenigen niet als hetzelfde beschouwd worden. In de christelijke geschiedenis is het uit de weg ruimen van verschillen en verenigen onder één structuur altijd al een probleem geweest voor de Romeinse kerk. Tenslotte werden de Franciscaanse monniken naar Bosnië gezonden om de separatistische Bogomielen/Bosnische kerk te bekeren tot het katholicisme en te doen aansluiten bij het Vaticaan. Hoewel het heel normaal is voor het Vaticaan om aan deze eenheid te werken, is het absurd om dat van de Ottomanen te verwachten. De Bosnische Franciscanen wilden immers niet de christelijke wereld verdelen, zodat het land daar wel bij zou varen, maar ze wilden juist met de steun van het firman van de sultan het katholieke geloof tot ver buiten Bosnië verspreiden. Men zou kunnen zeggen dat de sultan, die geen problemen in zijn eigen land wou, het contact tussen de Franciscanen en het Vaticaan, die een sterke relatie hadden, wou verzwakken. Maar dat betekent niet dat ze in religieuze zin onder druk stonden, maar dat hij wou verhinderen dat de Franciscaanse kloosters en kerken als vijandige basis werden gebruikt. In het firman staat immers openlijk dat zelfs priesters van andere landen zich in Ottomaans grondgebied mochten komen vestigen.

De Franciscanen die goed gebruik maakten van de voordelen van het firman van de sultan, bleven in Bosnië hun invloed behouden en profiteerden van de middelen die ze kregen van de staat. Bosnië was een klein land, terwijl het Ottomaanse rijk in die tijd heel omvangrijk was. Toen Bosnië Ottomaans grondgebied werd en Franciscaanse priesters Ottomaanse burgers werden, kregen zij onmiddelijk het recht om zich vrij te bewegen over het hele Ottomaanse rijk. Bovendien wordt in het firman openlijk verklaard dat niemand hen op welke manier dan ook mag lastigvallen of hinderen binnen de grenzen van het Ottomaanse gebied. Net als Bosnische kooplieden, die de gelegenheid hadden om vrij te handelen in het hele gebied tussen Boedapest en

[29] Tóth, "Between Islam and Catholicism", p.412; Ante Čuvalo, *Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina*, Lanham, Maryland: The Scarecrow Press, 216 Inc.2007, pp.39,88-89.

Istanboel, konden de Franciscaanse monniken hun invloedssfeer en hun aantallen uitbreiden door de beschermde positie die ze van de Turken hadden kregen. Nochtans was hun situatie in Bosnië in diezelfde periode helemaal niet zo gunstig als in het verleden. Wanneer naast het katholieke volk, ook de Bogomielen zich begonnen te bekeren tot de islam, zagen de Franciscaanse kloosters hun kerkgemeenschap slinken. Daarom gingen ze vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw hun missionaire activiteiten opdrijven. Tijdens deze periode hebben de Franciscanen, dankzij het gemak waarmee ze zich konden verplaatsen, hun missiegebieden uitgebreid naar regio's buiten Bosnië richting Transsylvanië, Moldavië, Bulgarije en Hongarije. Een van de grootste voordelen van het Ottomaanse firman was dat de fransiscanen niet lastiggevallen konden worden door andere geloofsgemeenschappen of missie-ordes of zelfs andere groepen zoals katholieke priesters en jezuïeten waarmee ze eerder in conflict waren. Op deze manier hebben ze hun invloedsgebieden weten te vergroten in regio's waar ze voorheen niet konden opereren.[30]

Een andere aanwijzing voor de vele voordelen dat het firman van vrijheid met zich meebracht, is het feit dat hun expansie in Oost-Europa gelijk liep met die van de Turken. Het is bekend dat ze dezelfde nieuwe regio's binnengingen als de Turken om daar hun missie verder te zetten. Bijvoorbeeld, in het midden van de zestiende eeuw, toen de Ottomanen hun macht over het Hongaarse koninkrijk versterkten en deze uiteindelijk volledig in beslag namen, trokken de Bosnische Franciscanen door naar het noorden van Hongarije en staken de rivier de Sava over. Bovendien vulden ze de leemte op die ontstaan was door de verzwakte positie van de kerken door het hervormingsproces en lieten ze een nieuwe wind waaien in de regio. Met toestemming van het Ottomaanse bestuur legden ze beslag op drie verlaten kloosters in Slovenië. Later zouden ze deze drie kloosters (Velika, Nasice en Serengrad) gebruiken als uitvalsbasis voor hun missionaire activiteiten. Daarnaast mochten ze in de nieuwe gebieden die door het Ottomaanse rijk waren veroverd, heel wat kerken, waarvan de meeste door hun eigen priesters waren verwoest, in beslag nemen en herbouwen voor hun eigen activiteiten. De expansie naar Hongaars gebied betekende voor de Bosnische Franciscanen niet alleen meer comfort en nieuwe missionarisposten, maar ook een bron van serieuze inkomsten. Aanvankelijk was Bosnië een centrum dat activiteiten in andere regio's ondersteunde, maar later keerde de situatie zich om en trachtten de missionarissen de kloosters in Bosnië in stand te houden door middel van de hulp en de financiële steun die uit de noordelijke regio's kwam. De noordelijke regio's waren rijker dan de dorpen in de Bosnische bergen. Dit maakte dat deze gebieden belangrijker waren voor hen. Zo kwam een nieuwe, veranderde situatie tot stand in de geschiedenis van de missionarissen. Terwijl normaal de missiecentra de activiteiten buiten het

[30] Tóth, "Between Islam and Catholicism", p.412.

centrum ondersteunden, werd nu het ingezamelde geld in de missiegebieden gebruikt voor de kosten van de kloosters in het missiecentrum. De Ottomanen hadden geen problemen met het feit dat de Bosnische Franciscanen op de inkomsten van de missiegebieden teerden, maar de andere christelijke groepen stoorden zich er wel aan dat hun macht en hun financiële middelen steeds toenamen. In de jaren 1620 was dit ongenoegen erg toegenomen en Pietro Sabbatini, plaatsvervangend bisschop van Zadar, klaagde bij de autoriteiten in Rome dat de Franciscanen in Hongarije, met papieren verstrekt door de Turkse autoriteiten, de territoria van de priesters in beslag namen.[31]

Hoewel ze hun nauwe relaties met de Turkse bestuurders meestal in hun voordeel gebruikten, was deze situatie heel ongebruikelijk, vooral voor de priesters die uit Italië kwamen. Deze opmerkelijke vriendschap had voor hen zijn grenzen overschreden. Rome mocht immers niet tussenkomen bij problemen of activiteiten van de kerken in de Turkse gebieden. Het waren de lokale Turkse notabelen die beslisten of de priester mocht prediken, missen organiseren en waar dan ook financiële of andere vormen van ondersteuning bieden. Dit stelde de Bosnische missionarissen in een veel gunstiger positie onder veel betere voorwaarden dan degenen die uit het Habsburgse rijk of uit Italië kwamen.[32]

In feite haalden beide partijen voordeel uit de goede, vriendschappelijke relatie. Na de verzachte sfeer die volgde op het firman van de sultan, verwelkomden de Franciscanen Turken en Turkse soldaten in hun kloosters langs de wegen. Volgens sommigen hebben ze echter een aantal privileges verkregen voor het gastvrij ontvangen van de Turken in hun verblijven. Of dat echt zo was valt echter te betwijfelen, omdat veel Bosnische Franciscanen het grootste deel van hun tijd vrijwillig met de Turken doorbrachten en velen onder hen zelfs Turks hadden geleerd. Men kan niet verwachten dat dit alles als normaal werd gezien. Er zijn nog enkele incidenten waarvan niet met zekerheid kan gezegd worden of ze een gevolg waren van dit ongenoegen of dat ze uitzonderlijk voorvielen ondanks de goede relaties. Zo zouden Turkse soldaten in een klooster waar ze als gasten verbleven, een jongeman die hen bediende verkracht hebben. Interessant is dat dit incident zou plaatsgevonden hebben in het Fojnica-klooster, waar vandaag het firman van de sultan nog steeds bewaard wordt, en daarbij zou de hoofdpriester, die de Turkse soldaten wou tegenhouden, verwond zijn met een scherp voorwerp. Hij schreef deze gebeurtenissen neer op zijn sterfbed. Een ander incident gaat over twee

[31] Tóth, "Between Islam and Catholicism", pp.413-414.
[32] Tóth, "Between Islam and Catholicism", p.423

Franciscaanse priesters die onderweg zouden zijn tegengehouden door Turkse soldaten die hen dwongen om hun gewaden uit te trekken en zich te kleden met de stoffen die over hun dieren hingen.[33] Als dit alles waar is, waarom wordt het firman, het charter van vrijheid, dan nog altijd bewaard in het klooster waarin hun abt werd vermoord en wordt het aan de hele wereld tentoongesteld? Als de beschreven incidenten echt gebeurd zijn, zou het charter dan niet eerder in negatief daglicht gesteld worden in plaats van herdacht te worden als een nobele daad?

Het is heel waarschijnlijk dat dergelijke overdreven negatieve verhalen verzonnen werden door dissidente christenen. Hun ongenoegen ging immers niet niet alleen over hun hechte relatie met de Turken en de inname van hun kerken door andere christelijke groepen. Ze stoorden zich met name aan het feit dat deze hechte relatie een aantal Franciscanen ertoe bewoog om zich te bekeren tot de islam. Verrassend genoeg kozen veel Franciscanen niet alleen voor de islam, maar gebruikten ze hun energie om het katholieke geloof te verspreiden nu om de islam te verkondigen. Zo hebben ze bijgedragen aan de islamiserings van Bosnië.[34] Door het feit dat islamisering onder de Franciscanen niet zeldzaam was, is het weinig waarschijnlijk dat die negatieve incidenten echt gebeurd zijn.

Het Ottomaanse rijk toonde niet alleen tolerantie en mildheid voor de Franciscanen in Bosnië. Aanhangers van andere religies zoals de Bogomielen en de joden konden in dezelfde mate rekenen op tolerantie en mildheid. Deze omstandigheden zorgden er ook voor dat mensen vrij gingen nadenken over hun geloofsovertuiging. Nog voordat Franciscanen vrijwillig voor de islam begonnen te kiezen, hadden Bogomielen zich al in grote aantallen tot de islam bekeerd. De belangrijkste reden hiervoor wordt gezien in het feit dat de Bogomielen alleen door de moslimgemeenschap met tolerantie en goede intenties werden benaderd. Naast de islamitische waarden waarin zij als moslims geloofden, behielden de Bogomielen wel hun teigen taal, tradities en cultuur.[35]

"De Bosnische Franciscanen hebben zich vrijwillig en op eigen initiatief tot de islam bekeerd." Dat zijn de woorden van István György Tóth, die er wel aan toevoegt dat er uitzonderingen waren en dat sommige Franciscanen zich bekeerd hadden uit vrees voor de dood of zich eerder slechts voordeden als moslims. In 1647 schreef Marino Ibrishimovich, een Bosnische Franciscaan, toen

[33] Tóth, "Between Islam and Catholicism", pp.424-425.
[34] Tóth, "Between Islam and Catholicism", pp.426-427.
[35] Janko Lavrin "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 8, No. 23 (Dec., 1929), p.281.

hij in Rome was een verslag voor de Propaganda Fide over priester Giorgio Loretich, een Bosnische Franciscaan die zich tot de islam had bekeerd en later terugkeerde tot het christendom. Marino schreef in het verslag dat Giorgio Loretich dertig jaar als priester in Bosnië had gediend en dat hij tijdens een van zijn tochten tussen klooster en dorp gevangengenomen werd door de Turken, waarop hij zich naar eigen zeggen bekeerde tot de islam omdat hij met de brandstapel bedreigd werd. Volgens Marino was dit niet het enige voorbeeld van christenen die zich als moslim voordeden.[36]

Naast bepaalde incidenten met dwang, zoals hierboven beschreven, zijn er onderzoekers die vaststellen dat er Franciscanen waren die zich vrijwillig en volledig op eigen initiatief tot de islam bekeerden. Bovendien is het absurd om te denken dat de mensen die het pad volgden van Franciscus van Assisi, die de dood boven het leven verkoos, hun religie zouden opgeven omdat ze onder druk staan. Als ze onder zware druk stonden om van religie te veranderen, hoe konden ze dan zo een hechte relatie opbouwen met de Turken, dat ze hen als gasten in hun kloosters ontvingen? Uit deze relatie en de missionaire activiteiten van de Franciscanen in Bosnië en daarbuiten blijkt dat ze niet onder druk stonden, integendeel, ze ontvingen zelfs steun voor hun activiteiten. Zelfs in pauselijke rapporten wordt vermeld dat ze de verlaten kerken in de regio's onder Turks beheer opnieuw in dienst stelden dankzij de steun van het Turkse bestuur. Dit alles werpt twijfel over de vermeende onderdrukking. Zelfs al mocht er waarheid in zitten, dan nog gaat het om op zichzelf staande incidenten. In het firman stelt de sultan slechts één voorwaarde voor alle rechten die hij heeft verleend, en dat is is loyaliteit/gehoorzaamheid aan de staat. Net zoals de Turken mogelijk de voorwaarde van niet-inmenging met de Franciscanen geschonden hebben, zijn er ook aan de andere kant gevallen van schending opgetekend met betrekking tot de loyaliteit aan de staat. Zo bijvoorbeeld had de Franciscaan Vader Angelo van Trogir in mei 1580 opgeroepen tot opstand in Dalmatië om de Turken te verdrijven uit Klis. De opstand duurde ongeveer twee jaar en kende uiteindelijk geen succes.[37]

Het firman of vrijheidscharter van Sultan Mehmet II voor de Franciscanen was dan wel tot een bepaalde groep gericht, iedereen viel onder de bepalingen van vrijheid. Moslims, joden en orthodoxen hebben in de dorpen van Bosnië met elkaar geleefd en handel gedreven tot aan hun dood en de franciscanen hadden versterkte domeinen in de valleien.[38] De manier waarop de Turken de

[36] Tóth, "Between Islam and Catholicism", p.428.

[37] Voor details zie G. E. Rothenberg "Christian Insurrections in Turkish Dalmatia 1580-96" *The Slavonic and East European Review*, Vol. 40, No. 94 (Dec., 1961), pp.139-140.

[38] John Laird "Finality in Theology" *Philosophy*, Vol. 20, No. 76 (Jul., 1945), Cambridge University Press on behalf of Royal Institute of Philosophy, p.109.

islam in alle tolerantie vertegenwoordigden, heeft een grote indruk nagelaten. Het is geweten dat het Ottomaanse rijk, hoewel zijn structuur het toeliet om zich tot de islam te bekeren en zodoende belangrijke posities te bekleden, nooit als voorwaarde heeft gesteld dat men zich tot de islam moest bekeren om een ambt te bekleden of een goede burger te zijn. In deze context wordt volgehouden dat de Ottomanen zich niet schuldig maakten aan proselitisme - voorwerp van grote discussie in de context van missionarissen - dat zoveel betekent als iemand door misleiding, omkoperij en geweld tot zijn eigen religie doen bekeren.[39]

Besluit

De geschiedenis toont aan dat moslims over het algemeen positieve oplossingen hebben geboden voor het probleem van samenleven, waarbij verschillende identiteiten naast elkaar kunnen bestaan zonder elkaars identiteit te willen veranderen. Het is echter ook een feit dat er incidenteel, om een of andere reden, op een negatieve manier werd omgegaan met aanhangers van andere geloofsovertuigingen.[40] Deze incidenten zijn echter niet van die omvang dat men ze kan veralgemenen. De praktijk van het samenleven van mensen met verschillende overtuigingen die voor de eerste keer naar voor kwam in het Verdrag van Medina, werd verdergezet in Andalusië, het Ottomaans rijk en zo zijn er vele voorbeelden. De voorstellen van moslims om oplossingen aan te reiken, bleven niet in theoretie bestaan, maar werden ook in de praktijk omgezet, al vielen er soms ook negatieve incidenten voor.

Moslims hebben vaak aangetoond dat ze openstaan voor dialoog. Zelfs in tijden van oorlog, op het slagveld, hebben ze zich welwillend opgesteld

[39] Zoran Brajovic, "The Potential of Inter-Religious Dialogue Lessons from Bosnia-Herzegovina" *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina: Ten Years after Dayton*, Martina Fischer (ed.), Münster: Lit-Verlag, pp.193-194. Er zijn ook andere opvattingen over de islamisering die hier tegenover staan. Servische bronnen verwijzen naar de jaren onder Turkse heerschappij als de donkerste jaren in de Servische geschiedenis waarbij de Turken alle Serviërs met geweld dwongen tot slavernij. Volgens hen hebben de Turken de steden en kerken platgebrand en geplunderd. Bijvoorbeeld Bojan Aleksov, "Perceptions of Islamisation in the Serbian National Discourse"Radomir Popovic, *Serbian Church in History*, http://www.atlantaserbs.com/learnmore/history/Serbian_Church_In_History.pdf (15.08.2010).

[40] Bijvoorbeeld, er wordt gezegd dat de Abbasidische kalief Ma'mun (786-833 n.Chr.) de heidenen in Harran verplicht hebben om moslim te worden of om een van de religies te kiezen die in de koran worden genoemd en gezegd hebben dat hij ze niet de kans zal geven om als heidenen te leven. Echter Harran kwam onder de heerschappij van moslims onder het bewind van de profeet Omar in 639 n.Chr. en tot in 833, toen zij bekend werden als de Sâbiî, werd er bijna gedurende twee eeuwen niet ingegrepen in hun overtuigingen en levensstijlen. Als gevolg van deze onderdrukking van de Kalief Me'mun, zouden sommige heidenen uit Harran zich tot de islam bekeerd hebben en de rest zou de naam Sâbiî genomen hebben. Zie Muhammed b. İshak İbn Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut: 1994, pp.389-390; Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Samsun: Etüt Yayınları, 1998, pp.117-122.

wanneer anderen toenadering zochten. Sultan Al-Kamil gaf de man die bij de tegenstanders hoorde de kans om tot bij hem te komen en zijn verhaal te doen. Het is ondenkbaar dat de twee partijen niet door elkaar beïnvloed waren na afloop van het gesprek. De grote discussie rond deze ontmoeting is dan weer wie van de twee de ander het meest heeft beïnvloed. Zij die de kwestie benaderen als voerbalfanaten die per se een kant willen kiezen, wensen uiteraard dat hun kant de overhand heeft en dat soort denken wordt weerspiegeld in werken van namen als Gustave Doré. Nochtans is het heel natuurlijk om iemand anders te vertellen over de eigen overtuigingen en daarbij te wensen dat de ander hetzelfde gaat denken of geloven, en deze twee mensen hebben in hun verdere leven laten zien dat zij dat soort bezorgdheden met zich meedroegen. Maar zelfs al was hun benadering ingegeven door de missie in hun hoofd, toch maakten ze beiden van deze gelegenheid gebruik om de ander te leren kennen in de diepste zin van het woord.

Vanuit de westerse perceptie en imago van een moslimleider, zou sultan Mehmet de Veroveraar, toen de Franciscanen - de volgelingen van Franciscus van Assisi - naar Bosnië kwamen, hen moeten verboden hebben om uit hun kloosters te komen, als hij hen al niet liet doden. Immers, als deze missionarissen vrijheid kregen, zouden ze nog meer missies volbrengen dan de andere christenen en vooral moslims proberen voor zich te winnen. Maar de sultan gaf hen met zijn firman rechten die verder gingen dan vrijheid van aanbidding en liet zelfs toe dat ze missionaire activiteiten verrichtten, zolang ze geen geweld pleegden in Ottomaans grondgebied en trouw bleven aan de staat. Deze twee moslimleiders hebben, vanuit het vertrouwen in zichzelf en in de kracht van hun geloof, aan de hele wereld laten zien wat vrijheid van mening betekent en aangetoond dat elk individu zich zonder problemen mag uiten en dat zijn keuze voor een bepaalde religie van zijn persoonlijke vrije wil afhangt.

Literatuurlijst

Albayrak, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi,* Adana: Baki Kitabevi, 2004.

Aleksov, Bojan, "Perceptions of Islamisation in the Serbian National Discourse", Radomir Popovic, *Serbian Church in History*, http://www.atlantaserbs.com/learnmore/history/Serbian_Church_I n_History.pdf (15.08.2010).

Ante Čuvalo, *Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina,* Lanham, Maryland: The Scarecrow Press, Inc.2007.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı,* çev. Dost Körpe, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003.

Brajovic, Zoran, "The Potential of Inter-Religious Dialogue Lessons from Bosnia-Herzegovina" *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina: Ten Years after Dayton*, Martina Fischer (ed.), Münster: Lit-Verlag, pp.185-214.

Ekici, Cevat (ed.), *Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak, Belgelerin Diliyle Os-manlı Hoşgörüsü/ Living TogetherUnder the Same Sky* Ankara: Başba-kanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu:77, 2006.

Gündüz, Şinasi, *Mitoloji ile İnanç Arasında,* Samsun: Etüt Yayınları, 1998.

Hillenbrand, Carole, "Ayyūbids", *The Crusades An Encyclopedia,* Alan V. Murray (ed.), California: ABC-Clio Inc., 2006, c.1, pp.123-128.

http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF019F601AD2C14EFC&Vurgulanacak=ferman

Hoose, Adam L., "Francis of Assisi's Way of Peace? His Conversion and Mission to Egypt" *Catholic Historical Review*, Jul 2010, Vol. 96 Issue 3, pp.449-469.

İbn Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist,* Beyrut: 1994.

Jorga, Nicolae, *Fatih ve Dönemi Büyük Türk,* çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

Laird, John, "Finality in Theology" *Philosophy*, Vol. 20, No. 76 (Jul., 1945), Cambridge University Press on Behalf of Royal Institute of Philosophy, pp.99-116.

Lavrin, Janko, "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 8, No. 23 (Dec., 1929), pp.269-283.

Miller, W., "Bosnia before the Turkish Conquest" *The English Historical Review*, [Oxford University Press], Vol. 13, No. 52 (Oct., 1898), pp.643-666.

Moses, Paul, "Mission Improbable St. Francis & the Sultan", *Commonweal*, September 25, 2009, volume 136, issue 16, pp.11-16.

Munir,Fareed Z., "Sultan Francis: interreligious *Journal of Islamic Law* pp.305-314.

Nayak, Abhijit, "Crusade Violence: Understanding and Overcoming the Impact of Mission Among Muslims", *International of Review of Mission*, Vol. 97 No. 386/387, July/October 2008, pp.273-291.

Ohan, Christopher, "A Christian Remedy in a Climate of Fear" *Logos: A Journal of Catholic Thought & Culture*, Winter 2010, Vol. 13 Issue 1, pp.16-34.

Powell, James M., "Fihty Crusade (1217-1221)", *The Crusades An Encyclopedia*, Alan V. Murray (ed.), California: ABC-Clio Inc., 2006, pp.427-432.

Powell, James M., "St. Francis of Assisi's Way of Peace", *Medieval Encounters* 13 (2007) pp.271-280

Riley-Smith, Jonathan, *The Oxford History of the Crusades*, London-New York: Oxford University Press, 1999.

Robinson, Scott, "To Go Among the Saracens A Franciscan Composer's Journey into the House of Islam" *Cross Currents*; Fall 2006, Vol. 56 Issue 3, pp.413-423.

Rothenberg, G. E., "Christian Insurrections in Turkish Dalmatia 1580-96" *The Slavonic and East European Review*, Vol. 40, No. 94 (Dec., 1961), pp.136-147.

Setton, Kenneth M., (ed.), *A History of the Crusades,* Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1969.

Soloviev, A.V., "Bogomils" *New Catholic Encyclopedia,* Berard L. Marthaler (Executive Editor), Second Edition, Washington: The Catholic University of America, Thomson & Gale, 2003, c.II, pp.458-460.

Tolan, John, "Francis of Assisi (1182-1226)" *The Crusades An Encyclopedia,* Alan V. Murray (ed.), California: ABC-Clio Inc., 2006, pp.464-465.

Tolan, John, *Saint Francis and the Sultan, the Curious History of a Christian-Muslim Encounter*, London: Oxford University Press, 2009.

Tóth, Istv{n György, "Between Islam and Catholicism: Bosnian Franciscan Missionaries in Turkish Hungary, 1584- 1716" *The Catholic Historical Review*, [Catholic University of America Press], Vol. 89, No. 3 (Jul., 2003), pp.409-433.

Weiler, Björn K. U., "Crusade of Emperor Frederick II (1227–1229)" *The Crusades An Encyclopedia,* Alan Murray, W. (ed.), California, ABC-Clio, 2006, c.1, pp.315-317.

Two Sultans, St. Francis, Franciscans and the Problem of Co-existence

Citation/©: Batuk, Cengiz, (2009). Two Sultans, St. Francis, Franciscans and the Problem of Co-existence, Milel ve Nihal, 6 (2), 199-231.

Abstract: This paper takes into account the problem of co-existence of people of different faiths by discussing how they can live together remaining as themselves in their social spaces with special reference to two examples in Islamic history. Within this context, firsty, it is dealt with the meeting held by el-Kamil, Sultan of Egypt from Ayyubi Dynasty and Francis of Assisi, and then it is examined the meeting between Sultan Mehmet, the Conqueror and Bosnian Fransiscans as well as the official document given by Sultan Mehmet II to Bosnian Franciscans.

Key Words: Francis of Assisi, Sultan al-Kamil, Franciscans, Sultan Mehmet II, Dialog interreligious dialogue, co-existence.

Bijlage: Documenten en afbeeldingen waarnaar verwezen wordt in het artikel

Afbeelding 1. Gustave Doré's schilderij "François devant le Sultan"('Franciscus voor de Sultan)
Joseph-François Michaud, *Histoire des croisades, illustr´e de 100 grandes compositions par Gustave Dor´e* (Paris, 1826), gravure 50, i. 402 overgeleverd door John Tolan, *Saint Francis and the Sultan*, p.2.

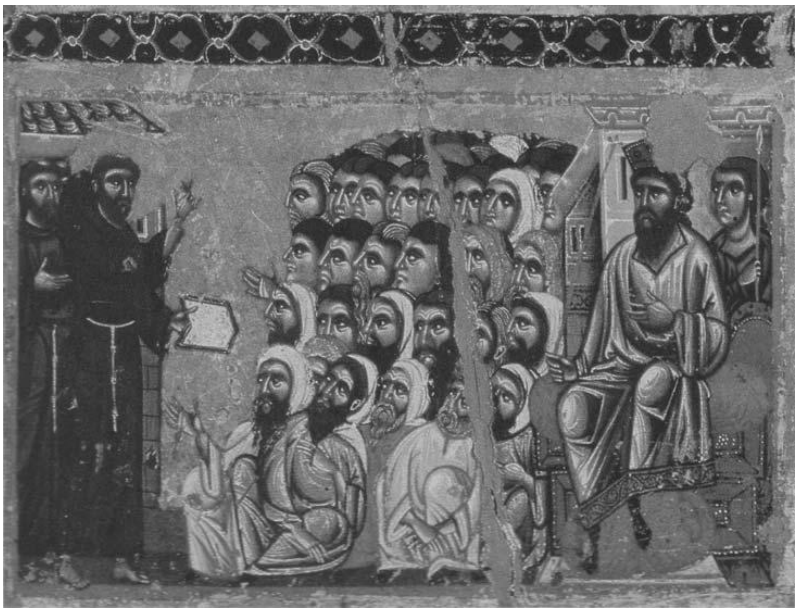

Afbeelding 2. Schilderij uit de jaren 1240 waarop Franciscus predikt tot moslims.
John Tolan, *Saint Francis and the Sultan"* p.93.

Afbeelding 3. Schilderij uit 1266 "Roma, Museo dei Cappuccini"
John Tolan, *Saint Francis and the Sultan"* p.188.

Afbeelding 4. kopie van het firman (vrijheidscharter) dat sultan Mehmet II aan de Bosnische Franciscanen heeft overhandigd - uit de Ottomaanse archieven, Düvel-i Ecnebiyye 14/2_1.

Cevat Ekici (ed.), *Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak, Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü* Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu:77, 2006, p.2'den alınmıştır.

Afbeelding 5. Het origineel van het firman van sultan Mehmet II in het klooster van Fojnica en een Franciscaanse monnik

Afbeelding 6. Franciscaner klooster van Fojnica

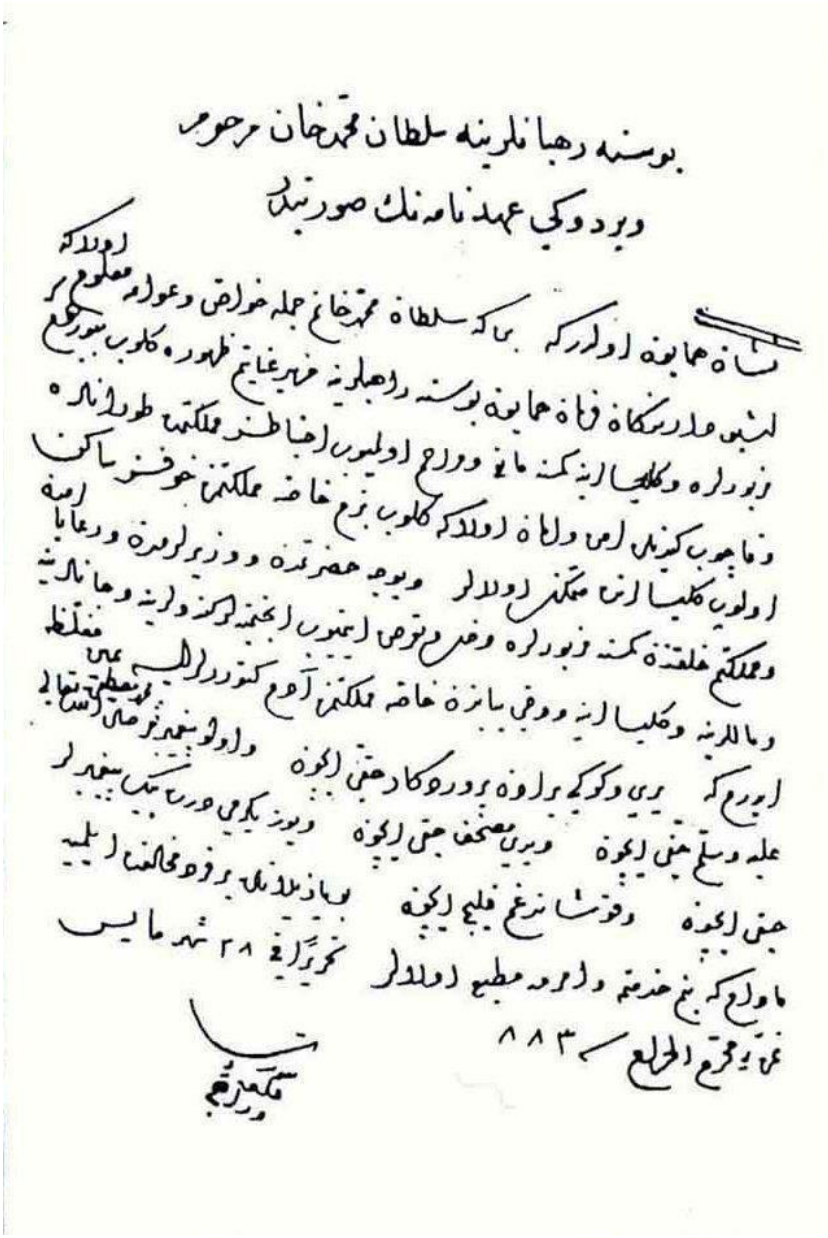

Afbeelding 7. Detail van de kopie van het firman in de Ottomaanse archieven
http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF019F601AD2C14 EFC&Vurgulanacak=ferman